

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΘΗΜΕΡΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1954

Ε.Π.Α. ΠΑΡΚ. 217
ΙΟΥΝΙΟΣ 2008

Ο ΙΔΡΥΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Κυρίες και Κύριοι, — Τὸ διοικητικὸν συμβούλιον τοῦ φιλοπροόδου σωματείου τῆς πόλεώς σας, τῆς Λαϊκῆς Βιβλιοθήκης, ἀποφασίσαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δήμου νὰ ἐορτάσῃ τὴν ἑκατονταετηρίδα τῆς γεννήσεως τοῦ μεγάλου τέκνου τῶν Καλαμῶν, τοῦ Νικολάου Πολίτου, μοῦ ἔκαμε τὴν μεγάλην τιμὴν ὡς ἓνα τῶν μαθητῶν τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρός νὰ μὲ συγκαταλέξῃ μετὰ τῶν ὁμιλητῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν σημερινὴν ἐορτὴν, πρόκειται νὰ ὁμιλήσουν πρὸς ὑμᾶς διὰ τὸν ἀειμνήστον ἄνδρα. Τοῦς εὐχαριστῶ ἐγκαρδίως διὰ τὴν μεγάλην τιμὴν καὶ διότι μοῦ δίδουν τὴν ἀφορμὴν νὰ ἀποτίσω φόρον τιμῆς εἰς τὸν ἀληθινὸν διδάσκαλόν μου ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔργου του καὶ μάλιστα ἐν τῇ γενετείρᾳ του ἐνώπιον τῶν συμπατριωτῶν του.

Συγχρόνως ὀφείλω νὰ ἐπαινέσω καὶ νὰ ἐξάρω τὴν ἀπόφασιν περὶ τοῦ ἐορτασμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὄχι μόνον σύμφωνος πρὸς τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἔτιμα πάντοτε καὶ μὲ ἔργα καὶ μὲ λόγους τοῦς μεγάλους ἄνδρας, τοῦς καθ' οἷονδήποτε τρόπον εὐεργετήσαντας αὐτό, ἀλλὰ καὶ διδακτικὸς καὶ ὠφέλιμος δι' ἡμᾶς τοῦς μεταγενεστέρους. «Εἶναι δικό μας καλὸ, ἔγραφε προκειμένου περὶ τοῦ Πολίτου ὁ ἀειμνήστος συναδέλφος μου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσσαλονίκης Ἰωάννης Ἀποστολάκης, τέκνον καὶ αὐτὸς ἐξαιρετὸν τῆς πόλεώς σας, τοῦς λίγους ἀνθρώπους ποῦ ἔχουμε μὲ ἀξία, νὰ τοῦς μελετοῦμε καὶ νὰ τοῦς συλλογιζόμεσθε, γιατί μονάχα ἔτσι γινόμαστε ἔτοιμοι νὰ συνεχίσουμε τὴν ζωὴ ἀπὸ τὸ ἀκρότατο σημεῖο, ποῦ τὴν ἔφτασαν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι· ἀλλιῶς τοῦ κάκου ἐλπίζουμε καλυτέρευση. Ἡ ζωὴ μονάχη τῆς ἀφημένη ποτὲ δὲν παίρνει τὸ δρόμο πρὸς τ' ἀπάνω καὶ πρὸς τὰ ὕψη παρὰ πηγαίνει τὸν κατήφορο καὶ στὸν ξεπεσμό.»¹ Ἔχω ὁμως τὸν ἴδιον φόβον μὲ τὸν Ἀποστολάκη ὅτι παρ' ὅλα ὅσα ἐγράψαμεν καὶ ἐγὼ καὶ ἄλλοι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀποστολάκης διὰ τὸ ἔργον καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ μεγάλου πατριώτου σας, δύσκολον εἶναι νὰ εἶπῃ κανεὶς τὴν τελευταίαν λέξιν εἴτε περὶ τῆς ἐθνικῆς δράσεώς του, εἴτε περὶ τοῦ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ ἔργου του, εἴτε περὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ γενικώτερον εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ τόπου, εἴτε καὶ περὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς προσωπικότη-

τος αὐτοῦ. Τοῦτου ἔχω πλήρη συνείδησιν καὶ οὔτε ἔχω τὴν ἀξίωσιν, ὅτι θὰ σᾶς εἶπω ἐγὼ τώρα τὴν τελευταίαν αὐτὴν λέξιν, ἀλλ' οὔτε καὶ σεῖς νὰ ἔχετε παρ' ἐμοῦ τοιαύτην ἀξίωσιν. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ὑπέρτερον τῶν δυνάμεών μου, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐγλωττίας μου. Θὰ εἶμαι πολὺ εὐτυχῆς ἂν κατορθώσω νὰ παράσχω τεκμήρια μόνον ὑπὸ τύπον περισσότερον ἱστορικὸν παρὰ ρητορικὸν, διὰ τὸ ἔργον καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ τιμωμένου, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ μόνοι σας νὰ δυνηθῆτε νὰ κρίνητε καὶ νὰ ἐκτιμήσητε καὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἔργου του διὰ τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα.

Ὁ Νικόλαος Πολίτης ἐγεννήθη εἰς χρόνους, κατὰ τοῦς ὁποίους εἶχε μὲν λήξει πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν ὁ ἔνοπλος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἀγὼν, ἀλλ' εὐρίσκετο ἐν τῇ ἀκμῇ του ἄλλος ἀγὼν, ἀγὼν ἐπίσης ἐθνικός, ἀγὼν ἀφορῶν ὄχι πλέον εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐθνικὴν του ὑπόστασιν. Οἱ Ἕλληνες εἶχον ζητήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν καὶ εἶχον ἀγωνισθῆ μακρὸν καὶ αἱματηρότατον ἀγῶνα κατὰ τοῦ κυριάρχου τῶν ὄχι ἀπλῶς ὡς τις οἷος δῆποτε λαὸς καταδυναστευόμενος, ἀλλ' ὡς Ἕλληνες, ἔχοντες πλήρη συναίσθησιν τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ ἐνδόξου αὐτῶν παρελθόντος. Τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων ἀνεκήρυξε πρὸς τὰ χριστιανικὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν Καλαμῶν κατὰ τὴν 23ην Μαρτίου τοῦ 1921, εἰς δὲ τὴν Ἐπίδραυρον κατὰ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1922 οἱ συνελθόντες πληρεξούσιοι τοῦ ἔθνους τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐκήρυξαν: «Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων παραστατῶν του, εἰς Ἑθνικὴν συνηγμένην συνέλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν.» Καὶ «δὲν εἶναι ταῦτα τυχαῖα συμπτώματα, γράφει ὁ ἀειμνήστος Πολίτης ἐν τῇ πραγματείᾳ του «Ἕλληνες ἢ Ρωμιοί;»², οὐδὲ δύνανται ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἐπήρειαν φιλαρχαίων λογίων, εἰς μόνον τὸ παρελθὸν ἀποβλεπόντων, τυφλωτόντων δὲ περὶ τὸ παρόν· ἀλλ' εἶναι ὁμόφωνος φωνὴ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἥτις ἐλευθέρα παντὸς δεσμοῦ ἀνακηρύσσει διαπρυσίως ὅτι ἦλθεν εἰς ἐπίγνωσιν ἑαυτῆς καὶ συναισθάνεται ὁποῖα καθήκοντα ἐπιβάλλει εἰς τὸ ἔθνος ἢ μακρὰ καὶ ἔνδοξος ἱστορία του· καὶ φαίνεται μᾶλλον ὡς τις

1. Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Μέρος Α'. Οἱ Συλλογές. Ἀθῆναι 1929, σ. 274.

2. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Ἀθῆναι, 1920, τόμ. Α' σ. 123.

ἀπήχησις τῶν λόγων, οὗς ὁ ἡρωϊκὸς πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ τελευταῖος βασιλεὺς αὐτῆς εἶπε τὴν παραμονὴν τῆς ἀλώσεως πρὸς τοὺς προκρίτους τοῦ ἔθνους ἀποκαλῶν αὐτοὺς ἀπογόνους Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, τὴν δὲ πόλιν, ὑπὲρ ἧς ὁ ἀγὼν, «καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων». Ὡς ἀγῶνα ἑλληνικὸν ἐπίσης ἐχαιρέτησε καὶ συνεπάθησεν ὀλόκληρος ὁ πεπολιτισμένος κόσμος τὴν ἐπανάστασιν.

Ἐν τούτοις μόλις ἔληξεν ὁ ἀγὼν, ἠκούσθη κατὰ τὸ 1830 φωνὴ ἐν τῇ Δύσει ὅτι εἰς τὰς φλέβας τῶν ἀγωνισθέντων Ἑλλήνων οὐδὲ σταγὼν γνησίου ἑλληνικοῦ αἵματος ρέει. Εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ περιβοήτου ἔκτοτε καταστάντος ἱστορικοῦ Fallmerayer. «Τὸ γένος, ἔλεγεν οὗτος εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Μωρέως, τῶν Ἑλλήνων ἐν Εὐρώπῃ ἐξωντώθη... Διπλοῦν στρῶμα ἐξ ἐρείπιων καὶ εὐρώτων δύο νέων καὶ διαφόρων ἀνθρωπίνων φυλῶν σωρευθὲν καλύπτει τοὺς τάφους τοῦ παλαιοῦ τούτου λαοῦ. Τὰ ἀθάνατα ἔργα τοῦ πνεύματός του καὶ ὀλίγα ἐρείπια ἐπὶ τοῦ πατρῷου ἐδάφους εἶναι σήμερον τὰ μόνα μαρτύρια, ὅτι ὑπῆρξε κάποτε λαὸς τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἂν δὲν εἶναι τὰ ἐρείπια ταῦτα, οἱ τύμβοι οὗτοι καὶ τὰ μαυσωλεῖα, ἂν δὲν εἶναι τὸ ἔδαφος καὶ ἡ ἀξιοθρήνητος μοῖρα τῶν κατοίκων του, διὰ τὰ ὅποια οἱ Εὐρωπαῖοι τῶν ἡμερῶν μας μὲ ἀνθρωπίνην συγκίνησιν ἐκχύνουσι τὸ περίσσευμα τῆς τρυφερότητος, τοῦ θαυμασμοῦ, τῶν δακρύων καὶ τῆς εὐγλωττίας των, τότε τὰ βάθη τῆς ψυχῆς των συγκινεῖ κενὸν φάντασμα, πλάσμα ἀψυχον, ὃν ἀνύπαρκτον ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων. Διότι οὐδὲ σταγὼν γνησίου καὶ ἀμείωτου ἑλληνικοῦ αἵματος ρέει εἰς τὰς φλέβας τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος. Καταιγίς, ὁμοίαι τῆς ὁποίας ὀλίγαι μόνον ἐπληξαν τὸ γένος ἡμῶν, ἐξέχυσε ὑπεράνω ὅλης τῆς γῆϊνης ἐπιφανείας μεταξὺ τοῦ Ἰστροῦ καὶ τῶν μυχιαιτάτων γωνιῶν τῆς Πελοποννησιακῆς χερσονήσου νέον, μὲ τὴν μεγάλην φυλὴν τῶν Σλάβων ἠδελφωμένον, γένος γεωργῶν. Δευτέρα δέ, ἴσως οὐχὶ ὀλιγώτερον σπουδαία ἀναστάσις διὰ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Ἀλβανῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα συνεπλήρωσε τὴν σκηνὴν τῆς καταστροφῆς. Σκύθαι, Σλάβοι, Ἰλλυριοί, Ἀλβανοί, τέκνα βορείων χωρῶν, ὁμαίμονες τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων, τῶν Δαλματῶν καὶ τῶν Μοσχοβιτῶν, εἶναι οἱ λαοί, τοὺς ὁποίους σήμερον ὀνομάζομεν Ἕλληνας καὶ πρὸς μεγάλην τῶν ἰδίων ἐκπληξιν ἀναβιβάζομεν εἰς τοὺς γενεαλογικοὺς πίνακας ἐνὸς Περικλέους ἢ ἐνὸς Φιλοποίμενος. Ἀρχοντες καὶ μοναχοί, γεωργοὶ καὶ ἐπαγγελματῆται τῆς νέας Ἑλλάδος εἶναι ξένοι ἐπείσακτοι... Καὶ αὐτὴ ἡ λέξις Ἕλλην δὲν δεικνύει, ὅπως τὸ πάλαι, τοὺς μεταξὺ τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν καὶ τῶν ρευμά-

των τοῦ Εὐρώτα ἐγκατεστημένους ἀπογόνους τοῦ Δευκαλίωνος, ἀλλ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἔθνη, τὰ ὅποια ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μωάμεθ καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης ἔλαβον νόμους καὶ πίστιν ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου. Ὁ ἐκ Σουλίου καὶ Ἄργους Ἀλβανός, ὁ ἐκ Κιέβου καὶ Βελιγοστίης τῆς Ἀρκαδίας Σλάβος, ὁ ἐκ Τριαδίτσης Βούλγαρος καὶ ὁ χριστιανὸς κλέφτης τοῦ Μαυροβουνίου ἔχουν μὲ τὸν Σκενδέρμπεην καὶ τὸν Κολοκοτρώνην τὸ ἴδιον δικαίωμα ἐπὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς τάξεως τοῦ Ἕλληνο... Ἡ γνῶσις τῶν πραγμάτων τούτων ἔχει μεγάλην σημασίαν σήμερον, ὅποτε ἡ κυριαρχία ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑποχωρεῖ ἀπὸ τῶν λατινικῶν καὶ γερμανικῶν λαῶν καὶ φαίνεται ὅτι μεθίσταται εἰς τὸ μέγα ἔθνος τῶν Σλάβων. Ὅτι ἡ φύσις εἰς διάστημα ὑπερχιλίων ἐτῶν, ἄθικτος ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης περιεργείας συνέμειξε καὶ ἐπλασεν ὑπὸ τὴν ζώνην ἐκείνην τοῦ οὐρανοῦ, ἐμφανίζεται σήμερον πλήρως εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐκπλήκτου κόσμου. Καὶ ὁ μέγας λαὸς τῶν Σλαβοαλβανῶν χριστιανῶν τοῦ Βυζαντίου ὑψοῦται αἰφνιδίως μέσα ἀπὸ τὴν διαλυθεῖσαν ὁμίχλην τῆς Ἰλλυρικῆς ἠπείρου ὡς συμπαγῆς ὁμαίμος ὄγκος, ὡς νεόπλαστον καὶ ὑπὸ ἐνὸς πνεύματος ἐκψυχούμενον σῶμα Γίγαντος ἀπὸ τῆς Μεσσηνίας μέχρι τοῦ Ἀρχαγγέλου. Εἰς τὰ σκοτεινὰ συναισθήματα τῶν Σλάβων τῆς Ἑλλάδος ἔδωσαν τέλος λέξεις τὰ παγκόσμια γεγονότα καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ ἔφεραν αὐτοὺς εἰς γνῶσιν τῆς σωτηρίας... Ὁ ἐκ Μυστρᾶ τῆς Λακωνίας χριστιανὸς Ἕλλην μετὰ μακρὸν χωρισμὸν δίδει τὴν χεῖρα εἰς τὸν ἀδελφόν του, τὸν ἐκ Μυστρᾶ ἑλληνοχριστιανὸν ἐν Μοσχοβίᾳ.»³

Οἱ λόγοι οὗτοι, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Fallmerayer ὄχι μόνον ἐκήρυττεν εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν νόθον, τὴν σλαβικὴν καταγωγὴν τοῦ νεωτέρου, ἀλλὰ καὶ κατήγγελλεν εἰς τοὺς συγχρόνους του ὅτι διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν δῆθεν Σλάβων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἠττης τῆς Τουρκίας, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸν μόνον φραγμὸν κατὰ τῶν Μοσχοβιτῶν, ἤρχιζεν ἤδη νὰ πραγματοποιηθῆται ἡ σλαβικὴ κοσμοκρατορία ἀπὸ τῆς Μεσσηνίας μέχρι τοῦ Ἀρχαγγέλου, προυκάλεσαν ἐν τῇ Δύσει, ἡ ὁποία ἕως τότε ἐπίστευεν εἰς τὴν ἑλληνικότητα τοῦ ἀπελευθερωθέντος γένους, κατάπληξιν καὶ ἤγειρε θύελλαν διαμαρτυριῶν, ἀλλὰ καὶ δευτάτων ἀμφισβητήσεων εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον. Ἄλλ' εἰς μὲν τὴν Δύσειν τὸ ριφθὲν εἰς τὸ μέσον ὑπὸ τοῦ Fallmerayer πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ὑπῆρξε ζήτημα καθαρῶς ἐπιστημονικόν. Διάφορος ὁμῶς

3. Περὶ τούτων πρβλ. Σ τ. Π. Κυριακίδου, Τρεῖς διαλέξεις. Θεσσαλονίκη 1953, σ. 34 κέ.

ἦτο ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι. Ἡ θεωρία τοῦ Fallmerayer περὶ τῆς σλαβικότητος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων δὲν ἀπετέλει δι' αὐτοὺς ἀπλοῦν ζήτημα ἱστορικόν, ἦτο ζήτημα ἐθνικὸν σπουδαιότατον, — ἀνέτρεπε πίστιν αἰώνων καὶ ἔθιγε τὰς ρίζας τῆς ἐθνικῆς τῶν ὑποστάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας, ὡς γνωστόν, πηγάζουν τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη, τὰ κατευθύνοντα τὴν ἱστορικὴν τῶν λαῶν δρᾶσιν. Διὰ τοὺς Ἑλληνας ἦτο ζήτημα ἐθνικῆς ὑποστάσεως ἢ ἀνατροπῆ τῆς θεωρίας τοῦ Fallmerayer καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς ἀδιασπάστου συνεχείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον. Ἐχρειάσθη ἄγῶν μακρὸς, εἰς τὸν ὁποῖον προθύμως ἀπεδύθησαν ὅλοι οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους, ἕκαστος κατὰ τὴν δυνάμιν του. Ὁ ἄγῶν ἦτο ἐξ ἴσου ἐθνικός, ὅπως καὶ ὁ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι διεξήχθη δι' ὄπλων πνευματικῶν.

Διὰ τὸν ἄγῶνα τοῦτον τῆς ἀνατροπῆς τῆς θεωρίας τοῦ Fallmerayer δύο ὑπῆρχον δρόμοι, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ ἱστορικὸς ἔλεγχος τῶν τεκμηρίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίζετο ἡ θεωρία καὶ ἡ διὰ μέσου τῶν διὰ τῶν αἰώνων ἱστορικῶν περιπετειῶν ἀπόδειξις τῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐξέτασις τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὄλου βίου τοῦ νέου ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐκ τούτων διαπίστωσις τῆς ἀδιακόπου συνεχείας αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον⁴. Ὁ πρῶτος ἦτο σχετικῶς εὐκολώτερος, διότι τὰ προβαλλόμενα ὑπὸ τοῦ Fallmerayer ἱστορικὰ τεκμήρια ἦσαν γνωστά, ἡ δὲ κατὰ περιόδους ἱστορία, τὴν ὁποίαν διέτρεξεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον γνωστή, ἔπρεπε μόνον νὰ γίνῃ κατὰ τρόπον ἐπιστημονικόν ὁ ἔλεγχος τῶν τεκμηρίων καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐξιστόρησις τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ πρώτου τούτου δρόμου εὐρέθη ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, ὁ ὁποῖος κατὰ μὲν τὸ 1843 διὰ τῆς πραγματείας του «Περὶ τῆς ἀποικίσεως σλαυικῶν τινῶν φύλων ἐν Πελοποννήσῳ», εἶτα δὲ καὶ δι' ἄλλων πραγματειῶν, ἤλεγξεν ἐπιτυχῶς τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια τῆς θεωρίας τοῦ Fallmerayer καὶ περιώρισεν εἰς τὰ πραγματικά της ὄρια τὴν σλαβικὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐποίκησιν, κατὰ δὲ τὸ 1860 μέχρι τοῦ 1872 ἐξέδωσε τὴν περίφημον αὐτοῦ ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ μέχρι τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν ἐν τῇ

ὁποία συνῆψε τὰς διεστῶσας τέως περιόδους εἰς ἓν ἐνιαῖον σύνολον ἐν τῷ ὁποίῳ σαφῶς καταφαίνεται ἡ διὰ τῶν αἰώνων συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἱστορίας του. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Παπαρρηγόπουλου ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἐθνικόν, διότι ἠδραῖωσε τὴν πίστιν τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ἑαυτό, καὶ διὰ τοῦτο παρὰ τὰ κενά, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει σήμερον λόγῳ τῆς ἔκτοτε ἱστορικῆς προόδου, θὰ παραμείνῃ δι' ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας ἀθάνατον· δικαίως δὲ ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀπεκλήθη καὶ εἶναι πράγματι ὁ ἐθνικὸς ἱστορικὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Ὁ δεύτερος δρόμος, ἡ ἐκ τῆς γλώσσης δηλαδή καὶ ἰδίᾳ τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπόδειξις τῆς συνεχείας αὐτοῦ, ἦτο δυσκολώτερος, διότι ἔπρεπε νὰ συλλεχθῇ πρῶτον ἡ ἀπαιτούμενη ὕλη ἀπ' αὐτοῦ τοῦ συγχρόνου λαοῦ καὶ τῶν τυχόν ὑπαρχουσῶν παλαιότερων πηγῶν καὶ νὰ παραβληθῇ αὕτη πρὸς τὰ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος γνωστά. Εἰς τὸν ἄγῶνα τοῦτον ἀπεδύθησαν πολλοί, ἀλλ' ὄχι πάντοτε μετὰ τῆς δεύσεως ἐπιστημονικῆς παρασκευῆς. Χρησιμώτατη ἰδίᾳ ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῶν ἐκδιδομένων τότε περιοδικῶν, τῆς Ἐφημερίδος τῶν Φιλομαθῶν, τῆς Πανδώρας, τοῦ Φιλίστορος, καὶ ἄλλων διαφόρων, τὰ ὁποῖα παρώτρυνον τοὺς λογίους ἀναγνώστας εἰς τὴν περισυλλογὴν τῆς ὕλης καὶ ἐδημοσίευσον αὐτήν.

Μέσα εἰς τὸν ἐθνικὸν αὐτὸν ἄγῶνα ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη ὁ Νικόλαος Πολίτης. Παιδίον μόλις δεκατριῶν ἐτῶν δημοσιεύει κατὰ τὸ 1865 διάφορα ἀρθρίδια εἰς τὴν Χρυσάλλιδαν καὶ τὴν Φιλόστοργον μητέρα. Τὸ 1866 δημοσιεύει εἰς τὴν Πανδώραν τὸ πρῶτον ἐπιστημονικόν του ἄρθρον «Περὶ λυκοκανθάρων», ἐκ τῶν ὁποίων προσπαθεῖ νὰ ἐτυμολογήσῃ τὴν λέξιν κ α λ λ ι κ ἄ ν τ ζ α ρ ο ς. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος δημοσιεύει πάλιν εἰς τὴν Πανδώραν δημοτικὰ ἄσματα Μάνης. Κατὰ τὸ 1867 ἐξακολουθεῖ τὰς δημοσιεύσεις του εἰς τὸ αὐτὸ περιοδικόν, ἀρχίζει δὲ νὰ γίνῃται εἰς αὐτὸν καταφανὴς ἡ ἀγωνιστικὴ τάσις τῶν χρόνων του. «Σκοπεύω, λέγει ὁμιλῶν περὶ δεισιδαιμονιῶν, ἵνα καταδείξω ἐκείνας μάλιστα, αἵτινες ὡς θρησκευτικὰ ἔθιμα ἔκπαλαι θεωρούμενα, εἶναι αὐτόχρομα ἀπόρροια τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἡλικίᾳ.» Προκειμένου δὲ περὶ παροιμιῶν λέγει ὅτι θὰ ἐξετάσῃ «τὰς δημῳδούς τῆς ἑλληνικῆς παροιμίας, μάλιστα καθ' ὅσον ἐξήχθησαν ἐκ χωρίων ἀρχαίων συγγραφέων». Τὸ ἔτος τοῦτο, τὸ 1867, ἀποτελεῖ σταθμὸν διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Πολίτου, διότι κατ' αὐτὸ προεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου διὰ τῆς Πανδώρας ὁ Ροδοκανάκειος ἄγῶν τῆς Ε' καὶ Σ' περιόδου, τοῦ ὁποῖου τὸ δεύτερον θέμα διὰ τὸ 1871 ἦτο «Νὰ συλλεχθῶσιν ὄσον πλείστων ἐλ-

4. Ὁ Πολίτης εἰς τὴν προκήρυξιν τοῦ Φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ διὰ τὴν συλλογὴν καὶ δημοσίευσιν ἀνεκδότου λαογραφικοῦ ὀλικοῦ γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἀναντίρρητον εἶναι ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἐπαρκεῖ μόνη ἵνα καταδείξῃ τὸν βίον ἔθνους τινός· ἀνάγκη νὰ ἐπέλθῃ πρὸς πλήρη τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ κατανόησιν καὶ ἡ γνῶσις τοῦ καθ' ἕκαστα βίου, τῆς διανοητικῆς καταστάσεως καὶ τῆς γλώσσης, δι' ἧς τοῦτο τὰς ἐνδιαθέτους ἐννοίας ἐκφράζει». Νεοελληνικά ἀνάμεικτα, τόμ. Α' σ. 4.

ληνικῶν τόπων τὰ ἑλληνικά ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ συνήθειαι καὶ νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἐν τοῖς σωζομένοις συγγραφεῦσι μνημονευόμενα, ὅπως γνωσθῇ τούτων ἡ ταυτότης καὶ διαφορὰ». Ὅτι τὸ θέμα δὲν εἶχε σκοπὸν μόνον ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ καὶ πολεμικὸν κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Fallmerayer, φαίνεται ἐκ τῆς κρίσεως τῶν ἀγωνοδικῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν καὶ οἱ ἀγωνοθέται, δηλ. τῶν καθηγητῶν Κωνσταντίνου Ἀσωπίου, Φιλίππου Ἰωάννου καὶ Εὐθυμίου Καστόρη. Οὗτοι αἰτιολογοῦντες τὸ ἀγωνοθέτημα παρατηροῦν «ὅτι πλείστα ἦθη καὶ ἔθιμα, δεισιδαιμονία καὶ προλήψεις παντὸς εἴδους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν μεθ' ὅλας τὰς περιπετείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους καὶ τοὺς πολλοὺς κινδύνους ἐν τῷ μακρῷ χρονικῷ διαστήματι τῆς ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου καὶ ἄλλους πολλοὺς ἀλλοφύλους λαοὺς δουλείας μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς Τούρκους». Ταῦτα μετὰ τῆς γλώσσης εἰσὶν ἀναμφιλέκτως τὰ ἰσχυρότατα καὶ ἀναμφισβήτητά τεκμήρια τῆς οὐδέποτε διασπασθείσης ἀλύσεως τῆς συναπτούσης ἡμᾶς μετὰ τῶν ἡμετέρων προγόνων· διότι ταῦτα δὲν διδάσκονται παρ' ἄλλων, οὐδὲ μεταφυτεύονται ἔξωθεν παρ' ἀλλοφύλων, ἀλλὰ μεταδίδονται μόνον διὰ τοῦ στόματος τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, διὰ τῶν πρεσβυτέρων πρὸς τοὺς νεωτέρους· πᾶσα δ' ἄλλη δι' ἄλλων, μάλιστα ἀλλοφύλων καὶ ἀλλογλώσσων προσώπων, μετάδοσις τούτων εἶναι ἀδύνατος. Τὴν γνησιότητα δ' αὐτῶν, βεβαίαν οὖσαν, οὐδεὶς φθόνος, οὐδεμία σοφιστικὴ δεινότης λόγου δύναται νὰ ἀκυρώσῃ. Μόνον ἐπὶ βραχὺν χρόνον δύναται ὁ φθόνος καὶ ἡ κακοβουλία νὰ ἐξαπατήσῃ καὶ πιστευτὴ νὰ κατασταθῇ τοῖς ἀγνοοῦσιν ὅλως τὰ καθ' ἡμᾶς ἢ ἐπιπολαίως μόνον γινώσκουσιν αὐτά· διότι ἐπὶ τέλους ἀναλάμπει ἡ ἀλήθεια. Τοῦτο δ' ἐγένετο ἤδη ἐν τῷ πρὸ τεσσάρων δεκαετηρίδων μετὰ πολλοῦ τοῦ στόμφου καὶ μεγάλης λεκτικῆς δεινότητος καὶ σοφιστείας ριφθέντι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπιστημονικῆς Εὐρώπης δισταγμῷ περὶ τῆς ἡμῶν ἐθνικῆς γνησιότητος· διότι τὰ κατὰ ταύτης ρηθέντα καὶ δημοσιευθέντα ἐκλόνησαν μὲν ἐν ἀρχῇ τὰς πεποιοθήσεις τῶν τοῦ πράγματος ἀπειροτέρων, ὕστερον ὁμῶς δι' ἀκριβεστέρας καὶ ἀπαθεστέρας μελέτης τῆς ἱστορίας ἀπὸ ἀπροκαταλήπτους διανοίας, καὶ μάλιστα διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλλάδος ἠθῶν καὶ ἔθιμων, γλώσσης καὶ βίου καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν νῦν κατοίκων τῆς αὐτῆς χώρας, τηρουμένου ἐν τοῖς πλείστοις ἀμεταβλήτου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ φύσει, ἀπεδείχθησαν ὑπερβολαὶ διανοίας ἐμπαθοῦς καὶ φθονερᾶς, ἧτις ἐρειδομένη ἐπὶ ἱστορημάτων ἀμφιβόλων καὶ σφαλερῶς ἐρμηνευθέντων, ἀπεπειράθη λίαν θρασέως ν' ἀρνηθῇ ὅλως τὴν ἡμῶν γνησιότητα, μηδὲ ὅλως λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὸ πραγματικόν

καὶ ὑπάρχον ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῷ χαρακτῆρι τοῦ ἡμετέρου ἔθνους.»⁵ Εἰς τοὺς λόγους τούτους εἶναι καταφανὴς ἡ σχέση τοῦ ἀγωνοθετήματος πρὸς τὸν κατὰ τοῦ Fallmerayer ἀγῶνα. Εἰς τοὺς ἀμέσως κατωτέρω ἐκτίθεται σαφῶς ἡ ἐθνικὴ σπουδαιότης, ἣν εἶχε διὰ τοὺς ἀγωνοθέτας τὸ ζήτημα. «Μηδεὶς, λέγουσιν, τῶν ἀλλογενῶν μεμψήτω ἡμᾶς ὡς μάταια καὶ ἄκαιρα ἐκάστοτε λέγοντας, ὅτι πολλάκις, εὐκαιρίας δοθείσης, ἐπιλαμβανόμεθα καὶ ἐπὶ τοῦ βήματος τούτου τῆς ἐθνικῆς ταύτης ὑποθέσεως, διότι ὅσον οἱ πολεμοῦντες τὴν γνησιότητα καὶ συγγένειαν ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τῆς χώρας ταύτης γινώσκουσιν ὁπόσῃν δύναμιν αὕτη ἔχει εἰς τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ἀνάπτυξιν καὶ ἀποκατάστασιν, τοσοῦτον καὶ ἡμεῖς πάντες γινώσκομεν πόσον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς αὕτη. Οὐδὲν ἄλλο προσβάλλει ἰσχυρότερον τὸ ἐθνικὸν ἡμῶν αἶσθημα, αὐτὴν τὴν πολιτικὴν ὑπαρξίν μας ἢ ἡ ἐπικράτησις τοιαύτης πολεμίας ἡμῖν δοξασίας. Τούτου ἕνεκα πᾶς Ἕλληνας οἷς τρόποις καὶ μέσοις δύναται ἀποκρούει αὐτὴν πάντοτε, καὶ μάλιστα νῦν, ὅτε καὶ ἀλλογενεῖς φίλοι τῆς ἀληθοῦς ἱστορίας κηρύσσονται ὑπέρμαχοι τῆς ἡμῶν γνησιότητος.»⁶

Οἱ ἀγωνοθέται ἔχουν πλήρη συνείδησιν τῆς δυσκολίας τοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον ἔθεσαν ὡς ἀγώνισμα. «Τὸ θέμα, λέγουσιν, τοῦτο ὅσον σπουδαῖον καὶ ἐθνικὸν εἶναι τοσοῦτον καὶ δύσκολον, ἴσως δὲ καὶ ἀδύνατον νὰ λυθῇ ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ ὑφ' ἐνὸς μόνου καὶ νῦν μάλιστα, ὅτε ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν τῶν εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ συλλογὴν εἰδήσεων, αἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν αὐτοῦ λύσιν... Ἦτο λοιπὸν ἀνάγκη ὅπως πολλοὶ προηγουμένως ἀσχοληθῶσι πρὸς συλλογὴν τῆς ὅλης ταύτης ὕλης, μετὰ δὲ τὴν συλλογὴν ἀναφανῆ ὁ μέλλων νὰ μεταχειρισθῇ ταύτην ἀρχιτέκτων πρὸς ἀνίδρυσιν τοῦ ποθουμένου ἐθνικοῦ μνημείου. Εἰς προπαρασκευὴν τοιοῦτου μνημείου, ἢ μᾶλλον εἰς συλλογὴν τῆς τούτου ὕλης ἠλπίζον οἱ ἀγωνοδίκαι ὅτι ἤθελον προτρέψει διὰ τοῦ τεθέντος θέματος τοὺς νέους ἐκείνους, οὓς θερμαίνει τὸ τοῦ πατριωτισμοῦ ἱερὸν πῦρ, καὶ οἵτινες αἰσθάνονται ἐν ἑαυτοῖς ἔφεισιν πρὸς ἀγῶνας, φέροντας αὐτοῖς μὲν τιμὴν καὶ δόξαν, τῷ δὲ ἰδίῳ ἔθνει σώζοντας ὅτι ἱερώτερον καὶ τιμαλφέστερον παρὰ τῶν αὐτοῦ προγόνων.»⁷

Σὰς ἀπησχόλησα ἀρκετὰ μὲ τὰς ἰδέας τῶν ἀγωνοθετῶν τοῦ Ροδοκανακείου ἀγῶνος, διότι, ὅπως εἶπον, θεωρῶ τὸν ἀγῶνα

5. Ἡ κρίσις ἀνεδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ τοῦ Πολίτου, ἐν τῇ Μελέτῃ ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων Τόμος Α' Νεοελληνικὴ μυθολογία. Ἀθήναι 1871. Βλ. σ. η' κέ.

6. Αὐτ. σ. θ' κέ.

7. Αὐτ. σ. ιβ'.

τοῦτον σημαντικώτατον σταθμὸν διὰ τὰς ἰδέας καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Πολίτου. Ἐπροτίμησα ἀντὶ νὰ ὁμιλήσω ἐγὼ περὶ αὐτῶν, ν' ἀφήσω νὰ ὁμιλήσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἀγωνοθέται, διὰ νὰ φανῇ σαφέστερον τὸ πνευματικὸν περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὗτος ἀνεπτύχθη, περιβάλλον ἐθνικὸν καὶ πατριωτικόν. Οἱ ἀγωνοθέται ἀναζητοῦσι «τοὺς νέους, οὓς θερμαίνει τὸ τοῦ πατριωτισμοῦ ἱερὸν πῦρ», διὰ νὰ ἀποκτήσουν, ὅπως λέγουν, τὴν εἰδικότητα, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ «τὸ θέμα τοῦ ἀγῶνος, οὗτινος ἡ φύσις εἶναι τοιαύτη, ὥστε συνδυάζει τὰ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου μετὰ τὰ ἡμέτερα». Καὶ ὁ ἀναζητούμενος μετὰ τὸ ἱερὸν τοῦ πατριωτισμοῦ πῦρ νέος εὐρέθη. Ἦτο ὁ Νικόλαος Πολίτης. Τὸ λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὸν πρόλογον τοῦ βραβευθέντος καὶ δημοσιευθέντος κατόπιν βιβλίου του: «Εἰς τὸ ἐθνικὸν τοῦ τοιοῦτου θέματος ἀποβλέπων, ἀπεδύθη καὶ ἐγὼ εἰς τὸν ἀγῶνα». ⁸ Τὸ ὁμολογοῦν δὲ καὶ οἱ ἀγωνοδίκαι. «Τῶν ἐλπίδων τούτων δύνανται εἰπεῖν ὅτι δὲν ἐψεύσθησαν ὅπως οἱ ἀγωνοδίκαι». ⁹ Τὸ ὑποβληθέν ὑπὸ τοῦ Πολίτου ἔργον ὑπερέβαλε τὰς προσδοκίας τῶν ἀγωνοθετῶν, ἐπεκταθὲν εἰς πολὺ εὐρύτερον κύκλον τοῦ τεθέντος ὑπ' αὐτῶν, οἱ δὲ ἀγωνοθέται ἐπιδοκιμάζουν τὴν ἐπέκτασιν. Οἱ ἀγωνοδίκαι ἐξαίρουν τὴν ἄκραν τοῦ συγγραφέως φιλοπονίαν, τὴν σπανίαν ἀγάπην καὶ ἐπιμονὴν διὰ τὴν συλλογὴν τῆς ὕλης, τὴν βάσανον καὶ βεβαίωσιν αὐτῆς, ἡ ὁποία γίνεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μετὰ πολλῆς ἢ μᾶλλον ὑπερβολικῆς ἀκριβείας, ἀρετὰς αἱ ὁποῖαι δεικνύουν τὴν ἄκραν εὐσυνειδησίαν τοῦ Πολίτου, ἥτις ὑπῆρξε σταθερὸν γνώρισμα ὄχι μόνον τῶν νεανικῶν καὶ ὠρίμων ἐπιστημονικῶν του ἐργασιῶν ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν πράξεων καὶ ἐνεργειῶν τῆς ζωῆς του. Ἐν μόνον δὲν ἐγκρίνουν οἱ ἀγωνοδίκαι, τὴν ἐξοδὸν πολλαχοῦ ἐκ τῶν ὁρίων τοῦ τεθέντος θέματος, διὰ τῆς παραβολῆς τῶν νέων ἑλληνικῶν ἐθίμων καὶ δοξασιῶν ὄχι μόνον πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ τῶν ἄλλων λαῶν. Ὁμολογοῦν ὅτι τοιαύτη σύγκρισις εἶναι ὠφέλιμος, ἀλλ' ἀνήκει, ὅπως λέγουν εἰς τὴν συγκριτικὴν φιλολογίαν καὶ ὄχι εἰς τὸ τεθὲν θέμα. Καὶ ὅμως ἡ πρῶτος αὕτη ἐξοδὸς τοῦ Πολίτου ἐκ τοῦ στενοῦ κύκλου τοῦ τεθέντος θέματος ὠδήγησεν αὐτὸν βραδύτερον εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ διάπλασιν ἐν Ἑλλάδι τῆς νέας εὐρυτέρας ἐπιστήμης, τῆς Λαογραφίας, τῆς ὁποίας δικαίως θεωρεῖται πατήρ. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ νεαροῦ τότε Πολίτου ἀνευρέθη ὁ ἀρχιτέκτων, τὸν ὁποῖον ὠνειρεύοντο οἱ ἀγωνοδίκαι, διὰ τὴν ἀνιδρυσιν τοῦ ποθουμένου ἐθνικοῦ μνημείου, καὶ ἔτι πλέον, ἀνευρέθη ὁ ἀρχιτέκτων τῆς νέας ἐν Ἑλλάδι ἐπιστήμης, τῆς Λαογραφίας.

Καὶ ὅμως παρ' ὄλην τὴν διεύρυσιν τοῦ κύκλου τῶν ἐπιστημονικῶν του ἐνδιαφερόντων ὁ Πολίτης, ὁ ὁποῖος ἀπέβη εἰς τῶν κορυφαίων λαογράφων τοῦ κόσμου, ἔμεινε πιστὸς εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἰδανικόν του. Μοῦ ἐξέφραζε κάποτε τὴν λύπην του, διότι μετὰ τὴν διακοπὴν τῆς ἐκδόσεως τῆς Βιβλιοθήκης Μαρασλῆ δὲν κατῴρθωσε νὰ δημοσιεύσῃ τὸν τρίτον καὶ τελευταῖον τόμον τῶν Παραδόσεων καὶ ἰδίως τὴν εἰσαγωγὴν του εἰς αὐτάς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπόθει νὰ δείξῃ τὴν πνευματικὴν ἰδίαν συγγένειαν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς παλαιούς, τὴν ὁμοίότητα τοῦ χαρακτήρος, τὴν ψυχικὴν ἐνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ Πολίτης δὲν ἠτύχησεν, ὅπως ὁ Παπαρρηγόπουλος, νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν εἰς ἓν ἐνιαῖον ἔργον ἀρτίαν τὴν εἰκόνα τοῦ σημερινοῦ αὐτοῦ βίου ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸν ἀρχαῖον, τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν ἀδυναμίαν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Τὸ πλήρες καὶ ἀρτίον ἔργον, τὸ ὁποῖον εὐρίσκουμεν ἐν σχεδίῳ εἰς τὰ ὑποβληθέντα εἰς τὸν διαγωνισμὸν χειρόγραφα, δὲν ἔπαυσε νὰ τὸ ἐπεξεργάζεται. Ἄλλ' ἦτο τόσον μέγα, ὥστε μοιραίως ἔπρεπε νὰ κατατμηθῇ. Δυστυχῶς καὶ κατατετμημένον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ ὀλόκληρον τὸ φῶς. Αἱ ἀπαιτούμεναι διὰ τὴν ἐκδοσὶν δαπάναι ἦσαν τόσον μεγάλαι, ὥστε θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ δημοσίευσις καὶ τμημάτων αὐτοῦ, ἂν δὲν εὐρίσκετο ἔξωθεν οἰκονομικὴ ἐπικουρία. Καὶ αὕτη εὐρέθη, ἀλλὰ δυστυχῶς οὐχὶ μέχρι τέλους. Χάρις εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Μαρασλῆ εἶδον τὸ φῶς τέσσαρες ὀγκῶδεις τόμοι τῶν Παροιμιῶν καὶ δύο τῶν Παραδόσεων. Διὰ τὰ ἄσματα οὔτε λόγος ἠδύνατο νὰ γίνῃ περὶ πλήρους αὐτῶν δημοσιεύσεως. Χάρις ὅμως εἰς ἐξωτερικὴν πάλιν βοήθειαν, τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου Πάλλη, εἶδον τὸ φῶς αἱ ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πολίτης πρῶτος ἐχάρισεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν συνοπτικὴν μὲν, ἀλλὰ πλήρη, εἰκόνα τῆς ὄλης αὐτοῦ ποιητικῆς δημιουργίας. Ἄλλα ἐπίσης κεφάλαια τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπραγματεύθη εἰς εἰδικὰς πραγματείας, δημοσιευθείσας εἰς διάφορα περιοδικά, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι οὐδεμία γωνία τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου ἀφέθη ὑπὸ τοῦ Πολίτου ἀνεξερεύνητος. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Πολίτης ὄχι μόνον ἐχάραξε καὶ ἔθεσε τὰ θεμέλια τοῦ ἐθνικοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖον ἐπόθουν οἱ παλαιοὶ σοφοὶ ἀγωνοδίκαι, ἀλλὰ προχώρησε σημαντικώτατα εἰς τὴν οἰκοδομήν· ἐὰν δὲ δὲν ἠτύχησεν νὰ συμπληρώσῃ αὐτὴν ἐπιθέτων τὴν στέγην καὶ τὴν κορωνίδα ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος τελειῶνων τὸν πρόλογον τοῦ βραβευθέντος ἔργου του: «Δυστυχῶς εἰσέτι διὰ τὴν Ἑλλάδα δὲν παρήλθεν

8. Αὐτ. σ. γ'.

9. Αὐτ. σ. ιγ'.

ἡ ἐποχὴ τοῦ Πτωχοπροδρόμου, καὶ ἕκα-
στος λόγιος δύναται εὐλόγως νὰ ἐκφωνή-
σῃ μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ μοναχοῦ.

¹⁰ Ἀνάθεμα τὰ γράμματα, Χριστέ, καὶ ποῦ τὰ θέλει. ¹⁰

Ἄλλ' ἐὰν τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ὁ Πολί-
της ὠκοδόμησεν ἔμεινεν ἀνεπιστέγαστον,
ἐφρόντισεν ὁ ἴδιος διὰ τὴν συνέχισιν
αὐτοῦ καὶ μάλιστα εἰς εὐρυτάτην κλίμα-
κα. Διὰ τῆς διαπλάσεως τῆς ἑλληνικῆς λαο-
γραφικῆς ἐπιστήμης, διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς
Ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας καὶ κα-
τόπιν τῆς Ἐθνικῆς μουσικῆς συλλογῆς καὶ
τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου καὶ τῆς ἐκδό-
σεως τῆς Λαογραφίας, ὡς καὶ διὰ τῆς διδα-
σκαλίας αὐτοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἐδη-
μιούργησεν ὅλας τὰς ἀπαραιτήτους προϋ-
ποθέσεις διὰ τὴν συνέχισιν καὶ συμπλήρω-
σιν τοῦ ἔργου του εἰς εὐρυτάτην κλίμακα
ὑπὸ τῶν ἐπιγιγνομένων.

Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ κύριον μέλημα τοῦ
Πολίτου καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν ὑπῆρξεν ἡ
λαογραφία. Ἄλλὰ θὰ ἦτο ἀτελής ἡ σκια-
γράφησις τοῦ ἔργου του, ἐὰν περιωριζόμε-
θα μόνον εἰς αὐτήν. Ὁ Πολίτης ἦτο φιλό-
λογος ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ τῆς λέ-
ξεως, ὡς καθώρισεν αὐτὴν ὁ Böckh. Οὐδε-
μίαν ἠσθάνετο κλίσιν πρὸς τὸν ἄγονον
γραμματικὸν σχολαστικισμόν «ὅστις, ὅπως
ἔγραφε, βαρύνει τὸν νοῦν καὶ ἀπολιθώνει
τὴν καρδίαν, εἶναι δὲ ἀνίκανος νὰ ἐμπνεύ-
σῃ τὴν διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων
ἐπιζητουμένην διανοητικὴν μόρφωσιν καὶ
τὸ γενναῖον φρόνημα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν
παίδων.» Τὸ ἐνδιαφέρον του ἐστρέφετο
πρὸς ὀλόκληρον τὸν βίον τῶν ἀρχαίων, ὀ-
λικὸν καὶ κοινωνικὸν καὶ πνευματικόν. Ὅ-
που δὲν ἐπῆρκει ὁ ἴδιος νὰ συγγράψῃ με-
τέφραζε καὶ συνεπλήρωνε ἀξιόλογα ξένα
ἔργα. Οὕτω μετέφρασε καὶ ἐξέδωκε τὴν
Ἑλλάδα τοῦ Φάλκε, τὸ Ἐγχειρίδιον τοῦ
δημοσίου βίου τοῦ Γίλβερτ, τὴν Ἱστορίαν
τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας τοῦ Χρίστ
καὶ εἴ τι ἄλλο. Ἄλλὰ καὶ ἐκτὸς τούτων, ὁ-
σάκις ἐπίκαιρα φιλολογικὰ καὶ ἀρχαιολο-
γικὰ ζητήματα ἀνεφύοντο, εἶχε πάντοτε
κάτι σοβαρὸν νὰ εἴπῃ καὶ νὰ διδάξῃ. Ἀνευ-
ρίσκεται ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία τοῦ Ἀρι-
στοτέλους καὶ ὁ Πολίτης δημοσιεύει τὰ
τρία εἰσαγωγικά του μαθήματα εἰς τὴν
ἐρμηνείαν αὐτῆς. Ἀνευρίσκονται οἱ μιμιάμ-
βοι τοῦ Ἡρώδου καὶ ὁ δελφικὸς ὕμνος
τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ γράφει δι' αὐτά. Ἀ-
νασκάπτονται τὸ Στάδιον, τὸ Διονυσιακὸν
θέατρον, ἡ Ὀλυμπία καὶ κάμνει ἀξιολόγους
παρατηρήσεις διὰ τὰ εὐρεθέντα μνημεῖα.
Γράφει διὰ τὴν Χάρυβδιν καὶ τὰ Πραξιτέ-
λεια τῶν Μουσῶν ἀνάγλυφα καὶ πλῆθος
ἄλλο ἀξιολόγων ἀρχαιολογικῶν πραγμα-
τειῶν. Εἰς τὰ μαθήματα καὶ τὰ φροντήριά
του προσπαθεῖ νὰ εἰσαγάγῃ τοὺς μαθητάς
του ὅσον τὸ δυνατόν βαθύτερον εἰς τὸ

νόημα τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ διὰ τοῦτο
πολλάκις καθίσταται δύσκολος καὶ δυσπα-
ρακολούθητος διὰ τοὺς ἀσθενεστεροὺς·
διὰ τοὺς ἰσχυροτέρους εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν
φιλόλογος.

Τὸ φιλολογικὸν ὅμως αὐτὸ ἐνδιαφέρον
δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸν ἀρχαῖον
κόσμον, ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὸν νεώτερον.
Παρακολουθεῖ τὴν παγκόσμιον λογοτεχνι-
κὴν κίνησιν καὶ μεταφράζει ἀξιολογώτατα
ξένα λογοτεχνικά ἔργα ἐπιφανῶν λογοτε-
χνῶν, τοῦ Δουμᾶ, τοῦ Μεριμέ, τοῦ Ποῦ-
σκιν, τοῦ Πόε, τοῦ Βέρν καὶ εἴ τινος ἄλ-
λου, διὰ νὰ τὰ καταστήσῃ προσιτὰ εἰς
τοὺς Ἑλληνας ἀναγνώστας. Ἐκεῖνο ὅμως,
τὸ ὁποῖον κινεῖ ἰδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον
του, εἶναι ἡ λογοτεχνία τῆς πατρίδος του,
ἡ νεολληνικὴ λογοτεχνία. Τὴν παρακολου-
θεῖ μετὰ προσοχῆς, βλέπει τὰ ἐλαττώματα
καὶ τὰ παραστρατήματά της καὶ προσπα-
θεῖ νὰ τὴν κατευθύνῃ, νὰ τῆς δώσῃ περι-
χόμενον καὶ μορφήν καθαρῶς ἐθνικὴν. Με-
τέχει εἰς τὴν ἔκδοσιν διαφόρων περιοδικῶν
ὡς ἔκτακτος ἢ τακτικὸς συνεργάτης, ἀπὸ
δὲ τοῦ 1889 ἀναλαμβάνει μετὰ τοῦ ἀειμνή-
στου Γ. Δροσίνῃ τὴν διεύθυνσιν τοῦ λαμ-
προῦ λογοτεχνικοῦ καὶ φιλολογικοῦ περιο-
δικοῦ, τῆς Ἑστίας, τὴν σύνταξιν τοῦ Δελ-
τίου τῆς ὁποίας εἶχεν ἤδη ἀναλάβει ἀπὸ
τοῦ 1885. Ποία ἦτο ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πολίτου
ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας τῶν χρόνων
ἐκείνων μᾶς λέγουν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ ὑπο-
στάς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ Δροσίνῃς, ἀφ'
ἑτέρου δὲ οἱ προκηρυχθέντες ὑπὸ τοῦ πε-
ριοδικοῦ λογοτεχνικοῦ διαγωνισμοῦ καὶ αἱ
κρίσεις αὐτῶν, καθὼς καὶ αἱ κρίσεις καὶ
ἄλλων λογοτεχνικῶν διαγωνισμῶν, εἰς τὰς
κριτικὰς ἐπιτροπὰς τῶν ὁποίων ἔλαβεν ὁ
Πολίτης μέρος ὡς εἰσηγητής. Θὰ σᾶς ἀνα-
γνώσω τὰς σχετικὰς ἐξομολογήσεις τοῦ
Δροσίνῃ, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολὺ ἀποκαλυ-
πτικαὶ διὰ τὴν εὐρυτάτην ἀντίληψιν τοῦ
Πολίτου διὰ τὴν δημιουργίαν ἐθνικῆς πνευ-
ματικῆς ζωῆς. Τὰς εἶχε κάμει καὶ εἰς ἐμὲ
κατὰ τὰς καθημερινὰς σχεδὸν φιλικὰς συ-
ναντήσεις μας εἰς τὸν Σύλλογον πρὸς
διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, τὰς διετύπωσε
εἰς τὸ δεκατετράστιχον, τὸ ἐπικεφαλῆς τοῦ
ἐπιμνημοσύνου τόμου τοῦ Πολίτου, τὰς ἐ-
δημοσίευσε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς
ζωῆς του εἰς τὰ «Σκόρπια φύλλα τῆς ζωῆς
μου.»

Παρασυρθεὶς ἀπὸ τὸν Γάλλον ποιητὴν
Κοππέ, εἶχε γράψῃ ὁ Δροσίνῃς δύο μακρὰ
διηγηματικὰ ποιήματα μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν
«Ἡ θυσία» καὶ «Ἡ εἰς τὸ χωρὶον ἐπάνοδος»
καὶ τὸ ἐθεώρησε κατόρθωμα ὅτι ἔγραψε
κάτι ἐκτεταμένον «σὰν νὰ μετριάται, ὅπως
λέγει ὁ ἴδιος, ἡ ἀξία ἐνὸς ἔργου τέχνης με-
τὴν πήχη. Μετριάτατα στιχουργικὰ πεζο-
λογήματα, κι' ὅμως τὰ καμάρωνα, καὶ ἡ ὑ-
ποδοχὴ, ποὺ τοὺς ἔκαναν κ' οἱ λίγοι κ' οἱ
πολλοὶ ἴσως θὰ μοῦ δινε τὴν δρεξὶ νὰ γρά-
ψω κι' ἄλλα τέτοια, ἂν δὲ μ' ἔσωζε τοῦ Νη

¹⁰ Αὐτ. σ. μγ'.

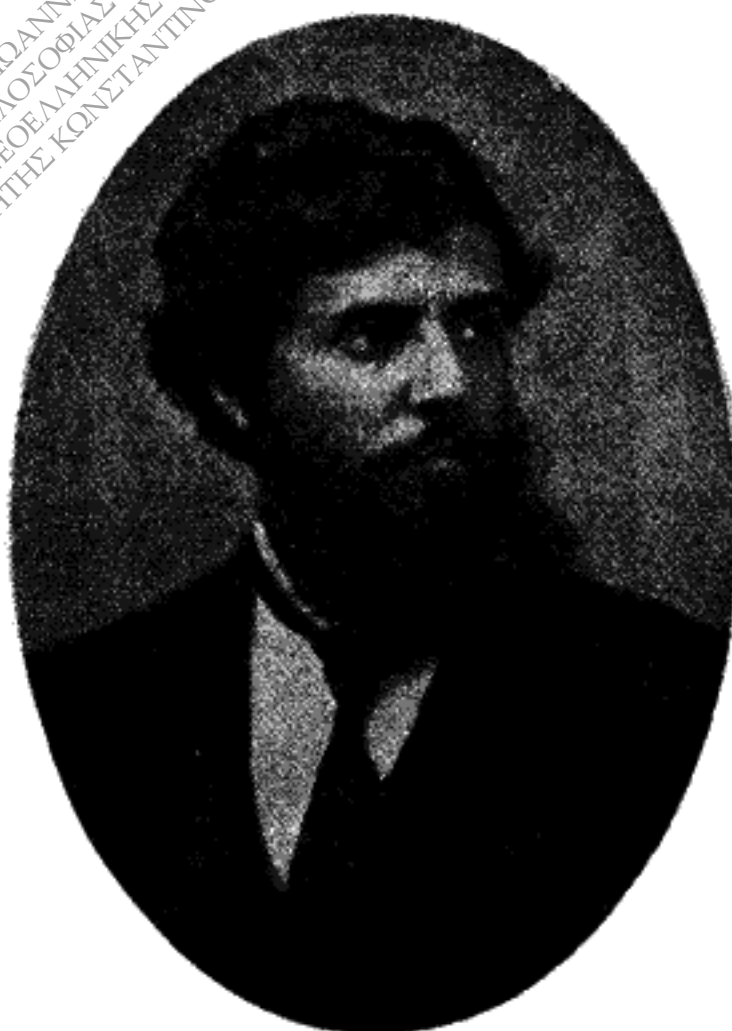
κολάου Πολίτη ἢ γνωριμία στοὺς γραφεῖο τῆς Ἑστίας. Τί τοῦ χρωστῶ κ' ἐγὼ κι' ὄλη ἡ λογοτεχνία μας τό χω πῆ σ' ἓνα δεκαετράστιχο, ποὺ ἔγραψα γιὰ τὸ τεύχος τῆς λαογραφίας, τὸ ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τοῦ ἀπὸ κύκλο φίλων τοῦ καὶ μαθητῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων.¹¹ Τὸν Πολίτη, παιδί ἀκόμα ἐγὼ τότε, τὸν εἶχα πρωτοῖδῃ στὰ Στυλιτικά ἐπὶ Βούλαρη, ὅταν εἶχε στασιάσει τὸ Πανεπιστήμιο καὶ ζητοῦσαν οἱ φοιτηταὶ μὲ διαδηλώσεις τὴν παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ Πολίτης λοιπὸν ἦτο ὁ πρῶτος μὲ τοὺς πρώτους — ὅπως πάντοτε ὅταν συνεργάζονταν μὲ ἄλλους—καὶ τὸν καταδίωκαν Εὐζώνοι ἀποσπασμένοι στὴν Ἀστυνομία. Κατῶρθωσαν νὰ τὸν συλλάβουν, κ' ἐπειδὴ δὲν τὸν ἔπειθαν νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ στὴν Ἀστυνομικὴ Διεύθυνσι, τὸν ἔσερναν κάτω πρὸς τὴν ὁδὸν Κοραῆ μὲ τὰ μαλλιά του τὰ μαῦρα κυλισμένα στὸ χῶμα. Ἐκεῖ τὸν πρωτοεῖδα μὲ παιδιάτικο θαυμασμὸ γιὰ τὴν ἡρωϊκὴ του ἀντίσταση στὴ βία. Στὸν κύκλο τὸ στενώτερο τῆς Ἑστίας, τὸν κύκλο τῶν νεωτέρων, πρωτοστατοῦσε καὶ γλήγορα μᾶς ἔπεισε, πῶς θὰ πρεπε τὰ βραδινὰ φαγοπότια μας σὲ μπουραρίες νὰ τὰ ὀργανώσωμε συστηματικώτερα σὰν τὰ ἀρχαῖα Συμπόσια καὶ νὰ τοὺς

Ὁ Νικόλαος Πολίτης σπουδαστὴς στὴ Γερμανία.

σκοπὸ: τὴ χειραφέτησή μας ἀπὸ τὴν ὑποδούλωση στὰ ξένα καὶ τὴ δημιουργία δικῆς μας ἐθνικῆς ζωῆς σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς. Γι' αὐτὸ στὸν κύκλο μας θέλησε νὰ πάρωμε κ' ἓνα ζωγράφο, τὸ Νικηφόρο Λύτρα, κ' ἓνα γλύπτη, τὸ Γεώργιο Βροῦτο, κ' ἓναν ἀρχιτέκτονα, τὸ Γεώργιο Ζέζο. Ἀπαραίτητο συμπλήρωμα θεωροῦσε καὶ τὴ Γυμναστικὴ, κι' ὁ Φωκιανὸς ἔγινεν ὁ ἀθλητικὸς συμπότης μας. Μόνον μουσικὸ δὲν εἶχαμε—ὁ Νάζος ἦτον ἀκόμα στὸ Μόναχο. Γιὰ τὰ σαββατιάτικα Συμπόσιά μας εἶχαμε διαλέξῃ τὴ γερμανικὴ μπουραρία τοῦ Βαβεκίου—ὅπως τὸν ἐξελληνίσαμε—στὴν ὁδὸν Ὀμήρου, ἀντικρὺ στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ἐκεῖ μᾶς πρωτοδιάβασε ὁ Πολίτης δημοτικὰ τραγούδια τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας παραβάλλοντάς τα μὲ τὰ δικά μας, καὶ μᾶς τόνισε σὲ τί εἶναι ἰσως ἀνώ-

τερα τὰ πατριωτικὰ τῶν Σέρβων, σωστὲς ἡρωϊκὲς ραψωδίες, καὶ τὰ ἐρωτικὰ τῶν Βουλγάρων στὸ πάθος, ἐνῶ δὲ μᾶς φτάνουν στὰ τραγούδια τῆς μητρικῆς κι' ἀδελφικῆς στοργῆς καὶ στὰ μοιρολόγια. Γιὰ παράδειγμα μᾶς διάβασε ἀναλυτικὰ δυὸ τρία δημοτικὰ τραγούδια μας: Τὸ Γεφύρι τῆς Ἄρτας μὲ τὸν περίφημο στίχο τῆς θυσιασμένης γυναίκας, ποὺ θέλει νὰ στερεώσῃ τὸ γεφύρι:

Τι ἔχω ἀδερφὸ στὴν ξενιτεία, μὴ λάχη καὶ περάση!

Τὸ τραγούδι τοῦ Νεκροῦ ἀδελφοῦ μὲ τὴ σπαραχτικὴ ἀπόκριση τῆς ἔρημης χαροκαμένης μάννας, ἀκούοντας νὰ χτυποῦν τὴν πόρτα τῆς:

Ἄν εἶσ' ὁ Χάρος διάβαινε,
κι' ἄλλο παιδί δὲν ἔχω.

Καὶ τῆς Ἀπιστῆς γυναίκας, ποὺ ξελογιάζει τὸν ἀδελφὸ τοῦ ἀντρός τῆς, σὰν τὴ Φρατζέσκα ντὰ Ρίμινι, καὶ τὸν σπρώχνει νὰ σκοτώσῃ τὸν ἀγαπημένον ἀδελφὸ τοῦ. Κ' ἐκεῖνος ἀντὶ νὰ παρασυρθῇ ἀπὸ τὸν ἄνομον ἔρωτα τὴ σκοτώνει αὐτῆ. Τὸ τέλος αὐτό, μᾶς εἶπε, χρησιμοποίησε πολὺ τεχνικὰ ὁ Βασιλειάδης στὴ Γαλάτειά του, κ' ἔτσι τῆς ἔδωσε μιὰ καινούργια κι' ἀπροσδόκητη δραματικότητα, ποὺ τὴν ἀξίωσε νὰ μεταφραστῇ γαλλικὰ καὶ

νὰ παρασταθῇ στὸ Παρίσι. Ἐκεῖ μᾶς ὠδήγησε στὸν ἀνεξερεύνητον ἀκόμα τότε θησαυρὸ τῶν παραδόσεων, τῶν παραμυθιῶν, τῶν προλήψεων, τῶν συνηθειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ μᾶς παρώτρυνε νὰ τὰ μελετοῦμε τὰ ἐθνικὰ μας αὐτὰ κειμήλια καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιοῦμε καθένας στὴ δική του τέχνη. Δὲν ξέρω, ἂν οἱ ἄλλοι ὠφελήθηκαν ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Πολίτη τὸ κήρυγμα. Γιὰ μένα ὅμως ξέρω, πῶς ἀπ' αὐτὸ βγήκεν ἓνας τόμος ποιημάτων, τὰ Εἰδύλλια, ποὺ μαρτυροῦν τὴν προσπάθεια νὰ ἐλευθερωθῶ ἀπὸ κάθε ξενικὴ ἐπίδραση καὶ μάλιστα τῶν τότε φημισμένων Γάλλων ποιητῶν, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν Παρνασσικὴ σχολή, καὶ ν' ἀναζητήσω θέματα καὶ πάρα ἔξω ἀπὸ τὰ κοσμοπολιτικὰ κέντρα τῆς ἀστικῆς ζωῆς, στὴν ἐλεύθερη ἑλληνικὴ ζωὴ τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς θάλασσας.»

Αὐτὰ μᾶς ἐξομολογεῖται ὁ Δροσίνης.

Ἄλλὰ φυσικὰ ὁ Πολίτης τὰς ἰδέας του περὶ τοῦ δρόμου, τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἀ-

11. Γ. Δροσίνης, Σκόρπια φύλλα τῆς ζωῆς μου. Ἄθηνα σ. 155 κέ.

κολουθήσει ἡ νεοελληνική φιλολογία, δὲν περιώρισε μόνον εἰς τὸν στενὸν κύκλον τῶν συνδαιτυμόνων τῆς μπουραρίας ἢ καὶ τὸν εὐρύτερον τῶν φίλων τῆς Ἑστίας, ἠθέλησε νὰ τὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν εὐρύτατα. Τὸ 1883 ἔπεισε τὸν διευθύνοντα ἀκόμη τότε τὴν Ἑστίαν Γεώργιον Κασδόνην νὰ προκηρύξῃ διαγωνισμόν πρὸς συγγραφὴν ἑλληνικοῦ διηγήματος, ἐπαναλαμβανόμενον περιοδικῶς κατὰ ἑξαμηνίαν. Ἡ προκήρυξις ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἴδιου, τί δὲ ἠννόει λέγων ἑλληνικὸν διήγημα φαίνεται ἐκ τῶν ὄρων τοῦ διαγωνίσματος. Ἀφήνω νὰ ὁμιλήσῃ ὁ ἴδιος. «Ὁμολογούμενον εἶνε, γράφει, ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς φιλολογίας, δηλαδὴ τὸ διήγημα, δύναται νὰ ἀσκήσῃ μεγάλην ἠθικὴν ἐπίδρασιν, ὑποθέσεις ἐθνικὰς πραγματευόμενον, ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς διαπλάσεως ἐν γένει τῶν ἠθῶν. Διότι εἴτε τῆς ἱστορίας εἴτε τοῦ κοινωνικοῦ βίου διαπλασσόμενα καταλλήλως ἐν τῇ ἀφηγήσει κινουσι πλεῖστον τὰ αἰσθήματα τοῦ ἀναγνώστου καὶ οὐ μόνον τέρπουσι καὶ ληθηθότας διδάσκουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐξεγείρουσιν ἐν αὐτῷ τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς τὰ πάτρια ἀγάπης. Ὁ ἑλληνικὸς δὲ λαός, εἴπερ καὶ ἄλλος τις, ἔχει εὐγενῆ ἦθη, ἔθιμα ποικίλα καὶ τρόπους καὶ μύθους καὶ παραδόσεις ἐφ' ὧν τῶν περιστάσεων τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἱστορία, ἀρχαία καὶ μέση καὶ νέα, γέμει σκηνῶν δυναμένων νὰ παράσχωσιν ὑποθέσεις εἰς σύνταξιν καλλίστων διηγημάτων καὶ μυθιστορημάτων. Ἐν τούτοις ὀλίγιστα εἶναι τὰ τοιαῦτα ἑλληνικὰ ἔργα, ὀλίγιστοι δὲ καὶ οἱ περὶ τοιαύτας ἐργασίας νῦν ἀσχολούμενοι. Τὴν ἑλλειψιν δὲ ταύτην συνησθάνθη μάλιστα ἡ Ἑστία, ἀναγκαζομένη τούτου ἕνεκα νὰ παρέχῃ τοῖς ἀναγνώσταις αὐτῆς μεταφράσεις τῶν εὐδοκιμωτάτων τοιούτων ἔργων ξένων συγγραφέων.»¹² Ἡ προκήρυξις, ἀπευθυνομένη πρὸς πάντας τοὺς Ἑλληνας λογίους, ἐδημοσιεύθη τὴν 15ην Μαΐου 1883, ἥτις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπαρχὴ νέας περιόδου διὰ τὸ νεοελληνικὸν διήγημα. Κριταὶ τοῦ διαγωνισμοῦ ὑπῆρξαν ὁ Ροῖδης, ὁ Σπ. Λάμπρος καὶ ὁ Πολίτης, ὅστις καὶ ἔγραψε τὴν εἰσήγησιν. Εἰς τὴν εἰσήγησιν αὐτὴν ὄχι μόνον ἐμφανίζεται ἄριστος λογοτεχνικὸς κριτικὸς, ὄχι μόνον φίλος τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μολονότι ὁ ἴδιος γράφει καὶ τιμᾷ τὴν καθαρεύουσαν, ἀναγνωρίζει τὴν ἀξίαν τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀφήνω νὰ ὁμιλήσῃ ὁ ἴδιος. «Τινὰ, λέγει, τῶν ὑποβληθέντων διηγημάτων εἰσὶν ἀληθῶς ἀποφώλια δμῶς οὐ μόνον τὰ κρείσσονα καὶ δοκιμώτερα, ἀλλὰ καὶ ταῦτα τὰ πάσης ἐστερημένα ἀξίας, μαρτυροῦσιν ἀριδῆλως ὅπως πλοῦτος ὑποθέσεων ἐκλεκτῶν ὑπολανθάνει ἐν τῇ πατρίῳ ἱστορίᾳ καὶ τῷ ἐθνικῷ βίῳ, ὁπόσῃν ζωὴν καὶ πλαστικὴν δύναμιν ἐνέ-

χει ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ὀλίγη δ' ἀπαιτεῖται τέχνη καὶ εὐφυΐα ποιητικὴ, ὅπως τὰ τοιαῦτα θέματα διαπλασσόμενα καταλλήλως, ἀποτελέσωσιν ἄριστον καὶ ἁρμονικὸν καλλιτέχνημα.»¹³ Ὅπως ὁμῶς ἐλέγχει τὴν ληκυθῶδη πολλακίς λέξιν τῆς καθαρευούσης, ἄλλο τόσον ἐλέγχει καὶ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λεξιθηρίας εἰς τὴν δημοτικὴν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἀθανασίου Διάκου, δηλ. τοῦ Βαλαωρίτου.¹⁴ Εἰς ἄλλο διήγημα, κρητικῆς ὑποθέσεως, ἐπαινεῖ τὸν συγγραφέα, διότι φαίνεται ἄριστος γνώστης τοῦ βίου τῶν Κρητῶν καὶ μάλιστα τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος, παρατηρεῖ δ' ἐν τέλει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ διὰ τὰς γλωσσικὰς λογοτεχνικὰς ἀντιλήψεις του. «Οἱ χαρακτήρες τῶν δρώντων προσώπων εἶναι φυσικώτατα ἐκτεθειμένοι, ὁ δὲ διάλογος, ὅστις κατέχει τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ διηγήματος, τοσοῦτον εἶναι ἀληθῆς καὶ θαλερός, ὥστε καὶ ἄκων θλίβεται ὁ ἀναγνώστης, διότι δὲν ἐγράφη ὅλον τὸ διήγημα εἰς κρητικὴν διάλεκτον.»¹⁵ Παρατηρεῖτε ὅτι, προκειμένου περὶ λογοτεχνήματος ὁ Πολίτης δὲν διστάζει νὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τῆς χρήσεως τοῦ ἰδιώματος ἀρκεῖ νὰ γίνεταί καλὴ καὶ εὐάρμοστος χρῆσις αὐτοῦ.

Αἱ αὐταὶ γλωσσικαὶ ἰδέαι ἐπανέρχονται καὶ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Φιλαδελφείου ποιητικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1889, εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ὁποῦ μετέχει ὁ Πολίτης πάλιν ὡς εἰσηγητής. Κρίνων συλλογὴν τινα ἐκ τῶν ὑποβληθεισῶν παρατηρεῖ. «Ἡ γλῶσσα αὐτῶν εἶναι δημοτικὴ, ἀσχημίζεται ὁμῶς συχνότατα διὰ τύπων παραχόρδων τῆς καθαρεύουσας.»¹⁶ Ἐκ τούτων φαίνεται πόσον ἰσχυρὸν εἶχε τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα τῆς δημοτικῆς, εἰς τὴν ὁποῖαν οὐδεμίαν ἐδέχετο ἀνάμιξιν τῆς καθαρευούσης. Εἰς ἄλλο ποίημα εἰς γλῶσσαν δημοτικὴν παρατηρεῖ «Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι γεγραμμένον ὑπὸ ποιητοῦ μετὰ δεξιότητος στιχουργοῦντος ἐν γλώσσῃ, ἣν ἐννοεῖ καὶ αἰσθάνεται.»¹⁷ Ἡ παρατήρησις δεικνύει πόσῃν σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ Πολίτης εἰς τὴν ἀκριβῆ τῆς δημοτικῆς γνῶσιν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν αἰσθησιν αὐτῆς, διδακτικὴ δὲ καὶ διὰ μερικῶς κακοῦς σημερινοῦς ποιητὰς, οἱ ὁποῖοι οὔτε ἐννοοῦν οὔτε αἰσθάνονται τὸ ἀπειρόκαλον γλωσσικὸν κατασκεύασμα, εἰς τὸ ὁποῖον γράφουν. Προκειμένου περὶ ἄλλου ποιητοῦ γράφει. «Τοῦ ποιητοῦ ἡ γλῶσσα καθόλου εἶναι ἀπηλλαγμένη ἐπιτηδεύσεως, ἐνιαχοῦ μάλιστα ρεεὶ διαυγεστάτη ἀπὸ τῶν καθαρωτάτων πηγῶν τῆς δημώδους στιχουργίας.»¹⁸ Ὅτι ὁ Πολίτης προτιμᾷ διὰ τὴν ποίησιν τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, φαίνεται ἐκ τῆς ἐξῆς παρατηρήσεως, τὴν

12. Δελτίον Ἑστίας ἀρ. 333, Μάιος 1883 σ. 1.

13. Παράρτημα Ἑστίας (1883), σ. 2.

14. Αὐτ. σ. 2 καὶ 3.

15. Αὐτ. σ. 3.

16. Ἑστία 1899, σ. 394.

17. Αὐτ. σ. 410.

18. Αὐτ. σ. 411.

ὁποῖαν κάμνει διὰ ποιητὴν, ὑποβαλόντα ποιήματα καὶ εἰς δημοτικὴν καὶ εἰς καθαρεύουσαν. «Συγκρίνων τις, λέγει, τὰ ἐν τῇ καθαρευούσῃ γλῶσσῃ πρὸς τὰ ἐν τῇ ὀμιλουμένη ἀναγκάζεται νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπεροχὴν τῶν τελευταίων. Καίτοι δ' ὁ ποιητὴς χειρίζεται μετὰ πλείονος ἀνέσεως τὴν γραφομένην γλῶσσαν καὶ ὑπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ τύπου τὰ ἐν ταύτῃ συντεθειμένα εἰν' ἐντελέστερα, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἀκαταμάχητον θέλημα τῆς ἀληθινῆς γλῶσσης τοῦ αἰσθήματος καταφαίνεται ἐν ταῖς στροφαῖς τῆς Ἐπανόδου καὶ τῆς Νησιώτισσας.»¹⁹ Χαρακτηριστικὰ τέλος διὰ τὰς γλωσσικὰς ἰδέας τοῦ Πολίτου εἶναι ὅσα λέγει κρίνων τὸν ὑποβληθέντα εἰς τὸν διαγωνισμόν Ὑμνον τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ ὁποῖου ποιητὴς ἦτο ὁ Παλαμάς. «Ὁ ποιητὴς, λέγει, ζῆ ὄλος ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, δὲ ἀναπλάσσει ἐναργῆ, ὁ δ' ἐνθουσιασμός αὐτοῦ πρὸς τὴν πολιὰν ἀρχαιότητα εἶναι τοσοῦτος, ὥστε ἰσχυρὸς νὰ ἐμφυσῆσθαι αὐτῷ τὸ βαθὺ ἐκεῖνο θρησκευτικὸν συναίσθημα τῶν παλαιοτάτων ποιητῶν, οὗ ἐλλείποντος πᾶς θεῶν ὕμνος καταπίπτει εἰς ψυχρὸν σοφιστικὸν κατασκευάσμα. Ἀλλὰ τὰ ἀρχαῖα ταῦτα αἰσθήματα οἰκειότατα τοῖς ἀκροαταῖς καθιστᾷ ὁ ποιητὴς, οἷον εἰ ἀνακαινίζων καὶ ζωπυρῶν αὐτὰ διὰ τῆς δημώδους γλῶσσης, ἣν προέκρινε φρονῶν ὅτι διὰ ταύτης οἱ ποιηταὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος δύνανται νὰ χωρήσωσιν εὐθύτερον πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῶν. Μόνη ἀληθῶς γλῶσσα ζωντανὴ δύναται νὰ μεταδώσῃ τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς εἰς πλάσματα ἐκλελοιπότην χρόνων καὶ νὰ συνάψῃ δι' ἀφανῶν κρίκων τοὺς δύο κόσμους, οὓς ἀχανὲς διάστημα χωρίζει ἀλλήλων, τὸν ἀρχαῖον καὶ τὸν νεώτερον. Εἶναι δ' ἡ γλῶσσα τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ὑμνου εἰς τὴν Ἀθηνᾶν νευρώδης καὶ ἀρμονικὴ ἅμα μετὰ πολλῆς ἐλευθερίας πλουτιζομένη πρὸ πάντων ἐκ τῶν ἀκενώτων θησαυρῶν τῆς ἀρχαίας, ἐλευθερίας ὅμως χαλιναγωγουμένης ὑπὸ λεπτοῦ καὶ φιλοκάλου αἰσθήματος, ὁδηγούντος εἰς τὴν ἀφομοίωσιν τῶν τύπων πρὸς τοὺς τῆς λαλουμένης, εἰς τὴν παραδοχὴν μόνων τῶν λέξεων ἐκείνων, ἃς προθύμως θὰ ἐγκολπωθῆ καὶ θὰ ἐπαναλάβῃ ὁ λαός, καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν νέων, καταλλήλων πρὸς ἔκφρασιν νέων ἰδεῶν. Γνώστης ἐμπειρότατος τῆς γλῶσσης τοῦ λαοῦ ὁ ποιητὴς, κατῴρθωσε νὰ μὴ παρεκκλίνῃ ταύτης, ἀποφεύγων πᾶν τὸ προσκροῦν εἰς αὐτὴν, διὰ δὲ τοῦ παραδειγματός του εὐγλώττως ἀνασκευάζων τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι ἡ δημώδης γλῶσσα εἶναι ἐν τῇ ποιήσει ὄργανον ἀνεπιτήδειον καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεπαρκές.»²⁰ Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Πολίτου προκύπτει ὅτι οὗτος ὅχι μόνον ἀνεγνώριζε τὴν μεγάλην ἐκφρασι-

κὴν δύναντα τῆς δημοτικῆς, ἢ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὸ παρελθόν καὶ νὰ συνάψῃ αὐτὸ πρὸς τὸ παρόν, ἀλλ' ἐπίστευε καὶ εἰς τὸ δυνατόν τοῦ πλουτισμοῦ αὐτῆς διὰ λέξεων ἀρχαίων, ἀφομοιουμένων τυπικῶς πρὸς τὰς νεωτέρας, ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς δημιουργίας νέων, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον ὁ πλουτισμὸς οὗτος νὰ χαλιναγωγῆται ὑπὸ λεπτοῦ καὶ φιλοκάλου αἰσθήματος, αἱ δὲ λέξεις νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε προθύμως νὰ ἐγκολπωθῆ αὐτὰς ὁ λαός. Αἱ ὀρθαὶ αὐταὶ καὶ καίρια γνῶμαι τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς ἀποτελοῦν δίδαγμα σπουδαῖον καὶ μέτρον κρίσεως καὶ διὰ τοὺς σημερινοὺς λογοτέχνους καὶ γλωσσοπλάστας, οἱ ὁποῖοι, στερούμενοι πολλάκις τοῦ ἀπαιτήτου λεπτοῦ καὶ φιλοκάλου αἰσθήματος, λησμονήσαντες ὅτι ἀπευθύνονται πρὸς λαόν, ἔχοντα ἰσχυρότατον γλωσσικὸν αἰσθημα καὶ πάντα χαλινὸν ἀποπτύσαντες προβαίνουσι μετ' ἀκολάστου ἐλευθερίας εἰς τὴν δημιουργίαν νέων ἀποφωλίων λέξεων καὶ τὴν διαστροφήν τῶν ἀρχαίων.

Πρὸς τὰς ἰδέας ταύτας τοῦ Πολίτου περὶ τῶν ἀρετῶν τῆς δημοτικῆς γλῶσσης καὶ τῆς χρήσεως αὐτῆς εἰς τὴν λογοτεχνίαν δὲν νομίζω ὅτι ἀντιφάσκει ἡ δήλωσις αὐτοῦ εἰς μίαν πρόχειρον συνέντευξιν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ὅτι εἶναι ὁπαδὸς τῆς ὀμαλῆς καθαρευούσης τόσο εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ δήλωσις αὕτη εἶναι προφανῶς ἄσχετος πρὸς τὴν πίστιν του εἰς τὴν ἀξίαν τῆς δημοτικῆς, ὀφείλεται δὲ εἰς τὴν συνήθειαν νὰ γράφῃ ὁ ἴδιος τὴν καθαρεύουσαν, ὡς γλῶσσαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διανοήσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἠδύνατο ἀνέτως καὶ ἄνευ προσπαθείας δημιουργίας νέων λέξεων καὶ ἐκφράσεων νὰ ἐκφράζῃ ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ του διανοήματα. Πλήν τούτου δὲν εἶναι ἄσχετος καὶ πρὸς τὴν κακὴν πολλάκις καὶ ἀπειρόκαλον δυστυχῶς μεταχειρίσιν τῆς δημοτικῆς ὑπὸ τινῶν, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον συχνά μου ἐξέφραζε τὴν δυσφορίαν του. Τοῦτο σημαίνει καὶ ἡ πρόσθετος εἰς τὴν δήλωσίν του παρατήρησις. «Ὁ κ. Ψυχάρης δογματίζει αὐθαίρετως.»

Ἐνδιέτριψα ἀρκετὰ εἰς τὰς περὶ ἐθνικῆς λογοτεχνίας καὶ δημώδους γλῶσσης γνῶμας τοῦ Πολίτου ὅχι μόνον διότι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς σπουδαῖαι ἔδωσαν κατὰ τὴν ὁμολογίαν ἐξέχοντος λογοτέχνου νέον ἐθνικὸν περιεχόμενον εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ ἐστερέωσαν τὴν χρῆσιν τῆς γλῶσσης τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι σχετίζονται ἀμέσως πρὸς τὴν ἰσχυρὰν καὶ σταθερὰν ἐθνικὴν πνοὴν, ἢ ὁποῖα ἐκ νεότητος διέπνεε τὸ ἔργον του. Τὴν ἐθνικὴν ταύτην πνοὴν καὶ τὴν λατρείαν πρὸς πᾶν ἑλληνικόν, ἀρχαῖον, βυζαντινὸν καὶ νεώτερον, ὁ Πολίτης δὲν ἐξήντησεν εἰς ἀσκόπους καὶ πομφολυγῶδεις ρητορείας, ἀλλὰ δι' ἀδιακόπων μόχθων κατῴρθωσε νὰ διαπλάσῃ καὶ ἐνσαρκώσῃ εἰς μορφὰς αἰωνίας, τὴν Ἑλληνι-

19. Αὐτ. σ. 430.

20. Ἐστία 1889 σ. 444.

κὴν λαογραφίαν καὶ τὸ νεοελληνικὸν ἔθνικόν διήγημα.

Ἄλλ' ἡ ἔθνικὴ αὕτη πνοὴ δὲν ἐμφανίζεται μόνον εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ τὸ λογοτεχνικὸν ἔργον του, ἐμφανίζεται καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἐνεργείας τῆς ζωῆς του, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸν ὁδηγὸν καὶ ρυθμιστήν. Τὰ ἔθνικὰ γεγονότα τὸν συγκινοῦν βαθύτατα. Εἰς ἡλικίαν μόλις δεκατεσσάρων ἐτῶν πληροφορηθεὶς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης θέλει καὶ αὐτὸς νὰ πολεμήσῃ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑγκαταλείπει κρυφίως τὴν πατρικὴν οἰκίαν παραλαβὼν ὡς μόνον ἐφόδιον ἕν ἐφάπλωμα καὶ πεζὸς διευθύνεται πρὸς τὸ Ναύπλιον, διὰ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκεῖθεν εἰς Κρήτην. Μόλις καὶ μετὰ βίας κατῶρθωσαν νὰ τὸν ἀνακαλύψουν οἱ γονεῖς του καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ ἐπιστρέψῃ. Ἐπανελθὼν γράφει ἄρθρον ὑπὲρ τῆς Κρήτης εἰς τὴν ἐφημερίδα τῶν Καλαμῶν Καθηκόν. Ὡς φοιτητὴς ἀναμειγνύεται ἐνεργῶς εἰς τὰ Στυλιτικὰ καὶ καταγγέλλει εἰς τὸν πρὸς τοὺς φοιτητὰς λόγον του τὸν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, διότι διέψευσε τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ περὶ αἰσιωτέρου τοῦ ἔθνους μέλλοντος. Φυλακισθεὶς, διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν συγκατηγορούμενόν του Σπανίδην, δὲν διστάζει νὰ διακηρύξῃ ὅτι αὐτὸς συνέταξε τὸν πρῶτον κατὰ τῆς Κυβερνήσεως λόγον, τὸν ἐξεφώνησε δὲ μόνον ὁ Σπανίδης. Ἐτη τινὰ βραδύτερον, τὸ 1878, διακόπτει τὰς ἐν Γερμανίᾳ σπουδὰς του καὶ κατέρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Δομοκοῦ. Κατ' αὐτὴν ὀλίγον ἔλειψε νὰ πέσῃ θῦμα τοῦ φιλελευθέρου καὶ φιλοδικαίου αὐτοῦ φρονήματος, διότι ἠθέλησε νὰ ὑπερασπίσῃ κατὰ τοῦ λοχαγοῦ του δυστυχῆ χωρικὸν καταφανῶς ἀδικούμενον. Ἄλλὰ καὶ κατόπιν, ὠριμος πλέον ἀνὴρ, παρ' ὄλην τὴν ἀπορρόφησιν του ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ἔργου δὲν ἔπαυσε νὰ συγκινηθῆται ἐκ τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους. Μετὰ λύπης βλέπων τὴν ὄχι εὐχάριστον ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους κατάστασιν, ἣτις δὲν παρείχεν ἐλπίδας διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν ὀνείρων τῆς φυλῆς, προθύμως λαμβάνει μέρος εἰς τὴν Ἰδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς Ἑθνικῆς Ἐταιρείας καὶ μεταβαίνει διὰ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐκινδύνευσε νὰ συλληφθῆ. Βραδύτερον κατὰ τὸ 1916, ὅτε ἐχειμάζετο ἡ Ἑλλάς ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ διχασμοῦ δὲν ἐδίστασε καὶ πάλιν νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν

σύνταξιν τῆς πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ἀναφορᾶς, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἐκρατήθη ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας. Ὀλίγον βραδύτερον μετὰ τὴν λήξιν τοῦ νικηφόρου πολέμου λαμβάνει μέρος εἰς τὴν συσταθεῖσαν «Ἐπιτροπείαν Ἐθνικῶν δημοσιευμάτων» διὰ τὴν σύνταξιν καὶ δημοσίευσιν μελετῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ παρείχον εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰ ἀναγκαῖα ἱστορικὰ καὶ ἔθνομολογικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν διεκδίκησιν τῶν ἔθνικῶν δικαίων εἰς τὰ συνέδρια τῆς εἰρήνης. Τὰ ἔθνικὰ ἰδεώδη καὶ ἡ προκοπὴ τοῦ ἔθνους εἶναι τὸ μέλημα τῆς ζωῆς του καὶ παρέχει πάντοτε πρόθυμον ἑαυτὸν ὅπου νομίζει ὅτι κάτι καλὸν πρόκειται νὰ προκύψῃ. Μετέχει τοῦ Ἐποπτικοῦ συμβουλίου τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, τῆς Ἐπιτροπείας τῶν τοπωνυμιῶν τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνομολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Παρνασσοῦ, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, καὶ εἴ τινος ἄλλου κοινωφελοῦς σωματείου. Καὶ εἰς ὅλα αὐτὰ μετέχει ὄχι ὡς μέλος ἀργὸν καὶ ἀδιάφορον, διὰ τὴν συμπλήρωσιν ἀπλῶς τοῦ κενοῦ, ἀλλ' ὡς δύναμις ἐνεργὸς, ἀφιερῶντων πολύτιμον χρόνον διὰ τὴν καλὴν λειτουργίαν καὶ τὴν εὐόδωσιν τῶν σκοπῶν τῶν τε κρατικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ἰδιωτικῶν σωματείων.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Πολίτης ὡς ἐπιστήμων καὶ πολίτης, ἀνὴρ κατὰ πάντα ἔθνικός. Ὡς ἄνθρωπος ὑπῆρξε τὸν μὲν χαρακτηῖρα εὐθύς καὶ τετράγωνος, τὸν δὲ τρόπον γλυκὺς καὶ μειλίχιος, πλήρης ἀγάπης καὶ προθυμίας παρέχων τὰς συμβουλὰς καὶ τὴν βοήθειάν του εἰς πάντας, ὅσοι προσέτρεχον εἰς αὐτόν, ἀνὴρ κατὰ πάντα χρηστὸς καὶ ἀγαθός. Διὰ πάντα ταῦτα δικαίως ἡ μνήμη του τιμᾶται καὶ γεραίρεται ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν μαθητῶν του, ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Εἰς αὐτόν κατὰ λέξιν ἐφαρμόζεται ὅτι περὶ τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν εἶπεν ὁ Περικλῆς ἐν τῷ ἐπιταφίῳ του. «Ἀνδρῶν ἐπιφανῶν πασα γῆ τάφος, καὶ οὐ στηλῶν μόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ σημαίνει ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ ἀγραφὸς μνήμη παρ' ἐκάστῳ τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου ἐνδiciaται.»

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

